

SÉMANTICKÁ DIFERENCIACE JAKO NÁSTROJ HODNOCENÍ TEXTU ŽÁKEM VE VYUČOVÁNÍ CIZÍMU JAZYKU

PAVLA ZAJÍCOVÁ

Cílem příspěvku je:

- 1) informovat o využití metody sémantické diference (SD) v didaktickém experimentu zaměřeném na žákovské hodnocení textu a na posouzení obtížnosti textu určeného pro učení se cizímu jazyku;
- 2) zhodnotit možnosti metody v daném kontextu;
- 3) formulovat některé otázky, jež vyplývají z výsledků experimentu.

Své setkání s textem v učebnici cizího jazyka popsal před 34 lety Eugen Ionesco takto:¹

Začal jsem se učit anglicky a v učebnici jsem narazil na šokující pravdy: Týden má sedm dní. Podlaha je dole a strop nahoře. Tyto věty mi připadaly tak závrtné a nevyvratitelné, že jsem o nich začal uvažovat ne kvůli angličtině, ale zíral jsem na ně jako na fundamentální pravdy, v nichž je třeba nalézt hlubší smysl.

Po pravdách obecných přišly na řadu pravdy detailní. Ve třetí lekci byly představeny dvě osoby, o nichž dodnes nevím, zda existovaly, nebo zda to byla fantazie. Pan a paní Smithovi, anglický pár. K mému překvapení sdělovala paní Smithová panu Smithovi, že spolu mají několik dětí, že oba bydlí v okolí Londýna, že se jmenují Smithovi, že jejich služka se jmenuje Mary, že se již dvacet let přátelí s Martinovými a že jejich dům je hrad, neboť Angličanův dům je jeho hrad. Lidé jsou roztržití a je tedy dobré si připomenout, na co člověk zapomněl nebo co mu není dost jasné.

Po pravdách detailních došlo na pravdy okamžiku. Např. že Smithovi právě povečeřeli nebo že podle anglického času je 9 hodin.....

V dvouapůltisícileté historii vyučování cizímu jazyku se vlastnosti textu stávají tématem odborné diskuse teprve v posledních 40 letech,² nelze se tedy možná divit tomu, že Ionescova zkušenost s textem není cizí ani dnešnímu žákovi.³ Kritérií pro text určený pro učení se cizímu jazyku přitom stále přibývá, vznikají soubory podnětů a doporučení, z nichž by měl vycházet autor

¹ Ionesco 1964, dle: Schwerdtfeger 1989:7

² srov. Kelly 1976:269

³ srov. Turčín / Severa 1997:49n

učebnice, případně učitel, když se rozhoduje, se kterou učebnicí chce pracovat. Zdůrazňuje se relativita, výběrovost a preferenční charakter kritérií.⁴

Také hodnocení textu žákem je relativizováno. Jak vůbec lze dospět od subjektivního postoje žáka k textu k obecně platným závěrům? V čem vlastně spočívá, že prvního žáka zaujme jeden text více a jiný méně, druhého právě naopak? Obtížnost odpovědi vyplývá z komplexní povahy hodnotícího aktu, z množství vlastností textu, z rozmanitosti čtenářské a životní zkušenosti žáka, jeho životní orientace, potřeb a zájmů. Ve vyučování cizímu jazyku je to navíc jazyková kompetence žáka, jež znesnadňuje a dále relativizuje hodnocení.

Přes avizované obtíže jsem se ve svém výzkumu pokusila vybrat a zkoumat ta z četných lingvistických, psychologických a pedagogických kritérií, jež souvisí se schopností textu oslovit žáka, upoutat jeho pozornost, navázat rozhovor, stát se podnětem pro uvažování o světě i o sobě samém. Zaměřila jsem se na kritéria nebo spíše nároky, jež jsou na text kladeny z pozic pedagogických a jež jsou akcentovány zejména v interkulturní didaktice cizího jazyka, a připravila jsem přirozený didaktický experiment, v němž jsem dala žákům na základě metody SD srovnávat dva druhy textu. Výzkum⁵ se uskutečnil v září až prosinci 1996 v 10 třídách 5 ostravských gymnázií. Výběrovému souboru 176 žáků dvou věkových kategorií bylo postupně předloženo devět textových dvojic. Texty každé dvojice se vyznačovaly stejnou délkou, stejnou obtížností, obdobnou hustotou a příslušností k témuž tématu a lišily se svou globální textovou strukturou. Jeden text dvojice měl vždy strukturu narativní, jednalo se tedy o vyprávění se zápletkou a řešením, druhý text měl vždy globální deskriptivní strukturu. Deskriptivní texty představovaly podle své funkce celkem tři různé kategorie: texty s funkcí jazykově didaktickou, s funkcí psychicko-emocionálního podnětu a s funkcí informační.

Při přípravě výzkumu a při formulaci hypotéz jsem vycházela z filozofických implikací narativní textové struktury, jež je analyzována jako elementární existenciálně-řečová reflexivní struktura, dále z výsledků výzkumů obtížnosti textu a aspektů porozumění textu, jaké u nás prováděli zejména Průcha a Gavora. Jako funkci struktury jsem u obou textů každé textové dvojice předpokládala rozdílné působení na žáka: rozdílnou míru žákova zaujetí, rozdílnou zaměřenost na text a tedy i rozdílné hodnocení; s ohledem na strukturu textu také rozdílné subjektivní posouzení obtížnosti textu.⁶

⁴ srov. Kast / Neuner 1994:100, Hunfeld 1990:92

⁵ Srov. Zajícová 1997

⁶ K implikacím narativní, příp. deskriptivní textové struktury srov. Carr 1986; Van Dijk 1980:170-207; Heinemann/Viehweger 1991:237-251; Zajícová 1997:8-12; Zajícová 1997a.

Metoda SD, již jsem ve výzkumu využila,⁷ (také sémantický diferenciál, profil polarity; autorem je Charles Egerton Osgood) byla vyvinuta v 50. letech s pomocí statistické faktorové analýzy a její specifikum spočívá v tom, že umožňuje zobrazení subjektivního, afektivního, prožitkového, postojového či hodnotového vztahu osoby k objektu, a to v podobě pozice (bodu) v abstraktním významovém prostoru určeném slovně. V Osgoodově technice SD slouží několik faktorově stejných škál pro společný výpočet faktoru posuzovaného objektu. V technice SD vyvinuté Hofstätterem slouží úsudky několika osob vyjádřené pomocí škálových hodnot k výpočtu společné střední hodnoty, již skupina přikládá posuzovanému objektu. Z výzkumu reliability této metody vyplývá požadavek nejméně deseti škál na jeden faktor a nejméně deseti respondentů, přičemž vždy menší počet veličin na jedné straně může být kompenzován větším počtem na straně druhé. Dále se požaduje, aby procedura byla krátká, jednoduchá a přehledná.⁸

Ve svém výzkumu jsem využila pro sestavení faktoru hodnocení a faktoru obtížnosti SD adjektiv uváděných jako relevantní vlastnosti textu a doplnila je tak, aby vznikly dva šestiškálové soubory: jeden pro faktor hodnocení textu, jeden pro faktor obtížnosti textu.

⁷ Výzkum byl zaměřen na vybrané aspekty porozumění textu a obsahoval dále škálovou otázku zjišťující zaměřenost žáků na text, otázky zjišťující anticipaci textové struktury, volbu textu a zdůvodnění volby textu.

⁸ Srov. Lutz 1987

Hodnocení:

přitažlivý – odrazující
zajímavý – nezajímavý
poutavý – nudný
dobrý – špatný
napínavý – rozvážný
čtivý – nezáživný

Obtížnost:

srozumitelný – nesrozumitelný
přehledný – nepřehledný
jednoduchý – složitý
výrazný – jednotvárný
jasný – spleťitý
snadno – těžko zapamatovatelný

Při zpracování výsledků jsem vycházela zejména z Chráskovy explikace grafického zobrazení středních hodnot v sémantickém prostoru, výpočtu lineární distance a symetrické D-matice.

Vzhledem k hypotézám byly výsledky výzkumu statisticky významné zejména u faktoru hodnocení textu. Avšak právě u faktoru obtížnosti, kde se výchozí hypotéza nepotvrdila jednoznačně, se ukázalo, že SD může fungovat jako velmi jemný nástroj měření, jenž citlivě reaguje na intervenující proměnné jak z oblasti textových charakteristik tak z oblasti výběrového souboru. Toto zjištění se pokusím dále rozvést v několika poznámkách a otázkách souvisejících s výzkumnou procedurou, se zjištěnými vztahy mezi faktorem hodnocení a faktorem obtížnosti a se vztahy mezi faktorem hodnocení i obtížnosti textu a výběrovým souborem.

1. Pomocí šestiškálového faktoru hodnocení byl identifikován stabilní rozdíl mezi hodnocením narativního a deskriptivního textu, přičemž faktorová analýza faktoru hodnocení ukázala, že faktor hodnocení je poměrně konzistentní a faktorově čistý.
2. Koeficient vnitřní konzistence jednotlivých škál faktoru hodnocení, jenž může být ukazatelem reliability a stability měření, byl na druhé straně poměrně nízký a nepravidelný (ze 72 relací byl r ve 27 relacích vyšší než 0.4, z toho 10x vyšší než 0.5, z toho 2x vyšší než 0.6).
3. Jak si vysvětlit vnitřní nesoulad jednotlivých škál a vnější soulad celkového rozdílu v hodnocení sumou všech šesti škál? Dle mého soudu lze považovat dvojice textů za objekty, jež jsou zejména s ohledem na své rozdílné téma těžko slučitelné.⁹ Vždy dva texty jedné dvojice si sice byly obtížnostně a tematicky blízké, to však již neplatí pro vztah mezi jednotlivými textovými dvojicemi. Dalo by se tedy říci, že pomocí SD byl zjištěn poměrně stabilní druh vztahů mezi dvěma texty téže dvojice, že však jednotlivé vnitřní aspekty vztahu jsou vzhledem k těmto vnitřním aspektům u jiné textové dvojice indiferentní. (Měření nebylo opakováno s týmiž textovými dvojicemi.)
4. Faktorová analýza faktoru obtížnosti ukázala, že použité adjektivní páry rozdělují faktor obtížnosti na faktory dva. Čtvrtá škála se vyznačovala určitou svébytností a při rozboru všech výsledků se ukázalo, že zastupuje nejlépe faktor struktury. Pro další zkoumání by bylo třeba vytvořit dva separátní škálové soubory faktoru obtížnosti, jeden pro obtížnost obecně a jeden pro obtížnost s ohledem na strukturu posuzovaného textu.

⁹ K slučitelnosti objektů měření srov. Lutz 1987:11.

5. Výsledky měření faktoru obtížnosti ukázaly, že v textech působily oproti původním předpokladům některé velmi specifické vlastnosti textu jako intervenující proměnné: pesimistický základní motiv textu (ve dvou případech) nebo větší zastoupení abstraktních slov (v jednom případě) způsobily posouzení textu jako obtížnějšího.
6. Naopak bylo zjištěno, že se žákům se jevil text tím snazší, čím lépe byl hodnocen. Platnost a hranice této tendence je však třeba zkoumat podrobněji.
7. V obou věkových skupinách participujících na výzkumu byl sice narativní text hodnocen lépe než text deskriptivní, výsledek byl však výraznější u žáků mladších. Bylo by třeba dále zkoumat, jak se liší hodnocení narativního a deskriptivního textu v závislosti na věku.
8. Zajímavý je vztah mezi hodnocením narativního a deskriptivního textu na jedné straně a volbou textu na straně druhé, a to s ohledem na jazykovou kompetenci žáka. Při velmi detailním rozboru některých vztahů se ukázalo, že žáci s horší cizojazyčnou kompetencí sice hodnotí lépe narativní text, volí však přesto pro další textovou práci text deskriptivní, který je sice zcela schematický, je však těmito žáky posuzován zřejmě právě proto jako snazší.
9. Výsledky výzkumu by bylo třeba spojit s analýzou textové práce a učení se z textu. Liší se od sebe práce s texty, jež jsou žákem různě hodnoceny?
10. Které další kategorie, druhy, typy textu lze zkoumat pomocí SD?

Závěr: SD se jeví jako velmi citlivý nástroj hodnocení textu žákem i posouzení obtížnosti textu žákem, jenž by mohl být v didaktice cizího jazyka využíván více než dosud. Využití SD se musí opírat o přesné zachycení souvislosti didaktických charakteristik žáků a měřených vlastností textu. Výsledky SD umožňují rozbor a identifikaci některých intervenujících proměnných i dalších vztahů mezi faktory výzkumu.

Literatura:

- CARR, D. /1986/: Time, Narrative and History. INDIANA UNIVERSITY PRESS, Bloomington / Indianapolis
- HEINEMANN, W./VIEHWEGER, D. /1991/: Textlinguistik. Niemeyer, Tübingen
- DIJK, T. A. van /1980/: Textwissenschaft. Niemeyer, Tübingen
- GAVORA, P. /1992/: Žiak a text. SPN, Bratislava
- HEYD, G. /1991/: Deutsch lehren. Grundwissen... Diesterweg, Frankfurt am Main

- HUNFELD, H. /1990/: Literatur als Sprachlehre. Ansätze eines hermeneutisch orientierten Fremdsprachenunterrichts. Langenscheidt, Berlin...
- CHRÁSKA, M. /1984/: Sémantický prostor studentů pedagogické fakulty. In: Teorie a praxe výchovy mládeže 6. SPN Praha, s. 157-164
- CHRÁSKA, M. /1995/: Změny v sémantickém prostoru studentů pedagogické fakulty. Pedagogika, XLV, 1, s. 71-76
- JANOUŠEK, J. a kol. /1986/: Metody sociální psychologie. SPN, Praha
- KAST, B. / NEUNER, G. /1994/: Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken. Langenscheidt, Berlin...
- KELLY, L.G. /1976/: 25 Centuries of Language Teaching. Ottawa
- LUTZ, D. E. /1987/: Untersuchungen zur Reliabilität des SD. Universität Hamburg
- PRŮCHA, J. /1984/: Parametry učebních textů. Pedagogika 34, č. 2, s. 159-174
- PRŮCHA, J. /1995/: Pedagogický výzkum. Uvedení do teorie a praxe. UK Karolinum, Praha
- SCWERDTFEGER, I.C. /1989/: Sehen und Verstehen. Langenscheidt, Berlin...
- TURČÍN, P. / SEVERA, V. /1997/: Jak se vám pracuje s vaší učebnicí němčiny? Cizí jazyky, 41, č. 3-4, s. 48-50
- ZAJÍCOVÁ, P. /1997/: Výzkum vybraných aspektů porozumění narativnímu textu ve vyučování němčině jako cizímu jazyku. Výzkumná zpráva. FF OU, Ostrava
- ZAJÍCOVÁ, P. /1997a/: Textstruktur und Textkompetenz. Zur Spezifik der narrativen Textstruktur als Faktor des Textverstehensprozesses im Fremdsprachenunterricht. Germanistisches Jahrbuch Ostrava/Erfurt, 3, FF OU, Ostrava S. 191-205

Resumé

Die Autorin informiert über die Ausnutzung der Methode der semantischen Differenzierung bei der Textbewertung und der Beurteilung der Textschwierigkeit durch den Schüler im Fremdsprachenunterricht. Sie wertet die Möglichkeiten der Methode aus und formuliert einige Fragen, die sich aus den Ergebnissen ihrer Forschung ergeben haben.

Summary

The author informs about the method of semantic differentiation used in pupils' appraisal of the text and their assessment of the difficulty of the text. She evaluates the possibilities of the method and formulates questions ensuing from the results of her research.

Resumé

Autorka informuje o využití sémantické diferenciacce při zákovském hodnocení textu a při posouzení obtížnosti textu pro vyučování cizímu jazyku. Hodnotí možnosti metody a formuluje otázky, jež vyplývají z výsledků jejího výzkumu.